גופו מכנגד. על סם שהיתה[ע] עמוקה נראה שמסם לוקח ולכך נעשה מנולה: **ורגלו מארץ ישראל.** שהיה גבוהה ומשובה מכל המלכות: **ויכריו.** ידיו ורגליו: **משאר תלמות.** מכל העולם כדיליף לעיל [ע"ש]: **מקרקע דתגמא.** בנבל הוה והוה עמוק ממך: **כל ימיו.** ליתא לילה: **עד זקנה.** כל ימיו [מסכלנו]: **ממוף העולם ועד סופו היה.** מלכו: **כרש מדם**[פ] **מקלה הארץ.** מקלה עד קלה: **לחור וקדם.** שני לורות דו פרלופין (בראשית דף סט:): **על הארץ ומקלה השמים.** כלומר עומד בארץ ולמטה מגיע השמימה: **ולי מה יקרו רעיך אל.** בתר גלמי רמו עיניך כתיב לומו ומזמור ובילילת מדם מדבר: **לדוקי**[פ] **היה.** נוטה לעבודת כוכבים: **שקוד.** מהיר וחרין: **כדי שמדע להשיב לאפיקורוס.** הכת להכיח רמיה מן התורה לדברי המדוקים[ג]: **כל שכן דפקר טפי.** שהרי הכיר וכפר וממון כך מדקדק ולא תוכל להשיבו דבר המקובל לו: **שפקרו המדוקים**[ק]. שמבימין רמיה מן התורה להפקיר: **ויכרע.** יחידי: **העונה.** לשון יחיד: **אשר הלכו אלהיס לפדות לו.** הרי לשון יחיד: **עד דלרפון רמיו.** נתייעצו הכקמות דמשמע שניס: **לשיב ניס ועשיק יומן יפיב.** יחידי: **הנך נמה לי.** למה נכתב בלשון רבים: **לדרכי יוחנן.** שהכל בעלת פמליא שלו: **שביעה חול.** שמתה מושיב בשר ודס מלו: **זהו מטטרון.** הוא אמר עלה על ס': **שממו כשם רבו.** ס'. לפיכך לא הזכיר שמו וכתב סתם: **אם כן לא יהא לפשעכם.** לא יכול לקלוח לפשעכם ומה יתרון בו: **אמר ליה הימנותא בידן.** שמין בו כח לשמת פשעינו ומנו נמי מאסנוהו ומימנו לקבלו אפילו לפרוושקא שליח מוליא ומביא: **שמיע לי.** שהמקרא הזה תשובה לזה:

מגות

וירדו ארבעה. מדס ומוה וקין ותיומתו מתל הכל לא נולד בלומו פעם כדכתיב (בראשית ד) ותוסף ללדת ואת תיומת נולדו עמו דדניס בבראשית רבה מדכתיב (שם) את קמיו את הבל[ר]: להורמיז

גופו מבבל וראשו מארץ ישראל ואבריו משאר ארצות עגבותיו א"ר אחא מאקרא דאגמא א"ר [ו]יוחנן בר חנינא [ז]שתים עשרה שעות הוי היום שעה ראשונה הוצבר עפרו שניה נעשה גולם שלישית נמתחו אבריו רביעית נזרקה בו נשמה חמישית עמד על רגליו ששית קרא שמות שביעית נזדווגה לו חוה שמינית עלו למטה שנים וירדו ארבעה תשיעית נצטווה שלא לאכול מן האילן עשירית סרח אחת עשרה נידון שתים עשרה נטרד והלך לו שנאמר [1]אדם ביקר בל ילין [2]אמר רמי בר חמא אין חיה רעה שולטת באדם אלא אם כן נדמה לו כבהמה שנאמר [1]נמשל כבהמות נדמו: (שע"ה בסו"ף ארמ"י סימן) אמר רב יהודה א"ר בשעה שבקש הקב"ה לבראות את האדם ברא כת אחת של מלאבי השרת אמר להם רצונכם [2]נעשה אדם בצלמנו אמרו לפניו רבש"ע מה מעשיו אמר להן כך וכך מעשיו אמרו לפניו רבש"ע [3]מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו [ד]הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפם וכן כת שניה כת שלישית [ה]אמרו לפניו רבש"ע ראשונים שאמרו לפניך מה הועילו כל העולם כולו שלך הוא כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור הפלגה שמעשיהן מקולקלין אמרו לפניו רבש"ע לא יפה אמרו ראשונים לפניך אמר להן [4]ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול וגו' אמר רב יהודה אמר רב [ו]אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה שנאמר [5]למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים כיון שסרח הניח הקדוש ברוך הוא ידו עליו ומיעטו שנאמר [6]אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך אמר ר"א אדם הראשון מן הארץ עד לרקיע היה שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים [ז](עד קצה השמים) כיון שסרח הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו שנאמר אחור וקדם צרתני וגו' קשו קראי אהדדי אידי ואידי חדא מידה היא ואמר רב יהודה אמר רב אדם הראשון בלשון ארמי ספר שנאמר [7]ולי מה יקרו רעיך אל והיינו [ח]דאמר ריש לקיש מאי דכתיב [8]זה ספר תולדות אדם מלמד שהראהו הקב"ה דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו [ט]אמר ולי מה יקרו רעיך אל ואמר רב יהודה אמר רב אדם הראשון מין היה שנאמר [9]ויקרא ה' אלהים אל האדם ויאמר לו איכה אן נטה לבך רבי יצחק אמר מושך בערלתו היה כתיב הכא [10]והמה כאדם עברו ברית וכתיב התם [י]את בריתי הפר רב נחמן אמר כופר בעיקר היה כתיב הכא עברו ברית וכתיב התם [י](את בריתי הפר) [12]ואמרו על אשר עזבו (את) ברית ה' [כ](אלהי אבותם) [ל]תנן התם ר"א אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס אמר ר' יוחנן ל"ש אלא אפיקורוס (של) עובדי כוכבים אבל אפיקורוס ישראל כ"ש דפקר טפי א"ר יוחנן כ"מ שפקרו המינים תשובתן בצידן [2]נעשה אדם בצלמנו (ואומר) [13]ויברא אלהים את האדם בצלמו [14]הבה נרדה ונבלה שם שפתם [15]וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל [16]כי שם נגלו אליו האלהים [17]לאל העונה אותי ביום צרתי [18]כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו [19]ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם [20]עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב הנך למה לי כדרבי יוחנן דא"ר יוחנן אין הקב"ה עושה דבר אא"כ נמלך בפמליא של מעלה שנאמר [21]בגזרת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאילתא התינח כולהי עד די כרסוון רמיו מאי איכא למימר [מ]אחד לו ואחד לדוד דתניא אחד לו ואחד לדוד דברי ר"ע א"ל ר' יוסי עקיבא עד מתי אתה עושה שכינה חול אלא אחד לדין ואחד לצדקה קבלה מיניה או לא קבלה מיניה ת"ש דתניא אחד לדין ואחד לצדקה דברי ר"ע [ס]א"ל ר' אלעזר בן עזריא עקיבא [פ]מה לך אצל הגדה כלך אצל נגעים ואהלות אלא אחד לכסא ואחד לשרפרף כסא לישב עליו שרפרף להדום רגליו אמר רב נחמן האי מאן דידע לאהדורי למינים כרב אידית ליהדר ואי לא לא ליהדר אמר ההוא מינא לרב אידית כתיב [22]ואל משה אמר עלה אל ה' עלה אלי מיבעי ליה א"ל זהו מטטרון ששמו כשם רבו דכתיב [23]כי שמי בקרבו אי הכי ניפלחו ליה כתיב [23]אל תמר בו אל תמירני בו אם כן לא ישא לפשעכם למה לי א"ל הימנותא בידן דאפילו בפרוונקא נמי לא קבילינה דכתיב [24]ויאמר אליו אם אין פניך הולכים וגו' אמר ליה ההוא מינא לר' ישמעאל בר' יוסי כתיב [25]וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מאתו מיבעי ליה א"ל ההוא כובם שבקיה אנא מהדרנא ליה דכתיב [26]ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך נשיי מיבעי ליה אלא משתעי קרא הכי נמי משתעי קרא הכי א"ל מנא לך הא מפירקיה דר"מ שמיע לי דא"ר יוחנן כי הוה דריש ר' מאיר בפירקיה הוה דריש תילתא שמעתא תילתא אגדתא תילתא מתלי ואמר ר' יוחנן ג' מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר ואנו אין לנו אלא שלש אבות

מה יקרו רעיך אל מה עצמו ראשיהם: תהלים קלט יז 8. זה ספר תולדת אדם ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אתו: בראשית ה א 9. ויקרא יי אלהים אל האדם ויאמר לו איכה: בראשית ג ט 10. והמה באדם עברו ברית שם בגדו בי: הושע ו ז 11. וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההוא מעמיה את בריתי הפר: בראשית יז יד 12. ואמרו על אשר עזבו את ברית יי אלהי אבותם אשר כרת עמם בהוציאו אותם מארץ מצרים: דברים כט כד ואמרו על אשר עזבו את ברית יי אלהיהם וישתחוו לאלהים אחרים וישבדום: ירמיהו כב ט 13. ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אתו זכר ונקבה ברא אתם: בראשית א כז 14. הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת רעהו: בראשית יא ז 15. וירד יי לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם: בראשית יא ה 16. ויבן שם מזבח ויקרא לפקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלהים בברחו מפני אחיו: בראשית לה ז 17. ונקומה ונעלה בית אל ואעשה שם מזבח לאל העונה אתי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי: בראשית לה ג 18. כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כיי אלהינו בכל קראנו אליו: דברים ד ז 19. ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם ולשום לו שם ולעשות לכם הגדולה ונראות לארצך מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו: שמואל ב ז כג 20. חזה הויית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתב לבושה כתלג חור ושיער ראשה כעמר נקא כרסיה שביבין די נור גלגלוהי נור דליק: דניאל ז ט 21. בגזרת עירין פתגמא ומאמר קדישין שאלתא עד דברת די ינדעון חייא די שליט עלאה במלכות אנשא ולמן די יצבא יתננה ושפל אנשים יקים עלוה: דניאל ד יד 22. ואל משה אמר עלה אל יי אתה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחק: שמות כד א 23. השמר מפני ושמע בקלו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו: שמות כג כא 24. ויאמר אליו אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה:שמות לג טו 25. ויי המטיר על סדם ועל עמרה גפרית ואש מאת יי מן השמים: בראשית יט כד 26. ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי למך האזנה אמרתי כי איש הרגתי לפצעי וילד לחברתי: בראשית ד כג

הגהות הב"ח

(ע) רש"י ד"ה כרש מדם ולמקצה השמים מקצה ועד קצה:

מוסף רש"י

נמשל כבהמות נדמו. מי שהיה מובלע בו בידוע שכבהמה נדמה (שבת קנא:). **מסוף העולם ועד סופו היה.** כשהיה שוכב היה רואה למזרח ולגלגל למערב (חגיגה יב.). **על הארץ ולמקצה השמים.** על האדץ היה ומגיע לשמים (שם). **אחור וקדם צרתני.** שתי פנימים יצרתני, תחלה וסוף ולבסוף שפל (שם). **כלך אצל נגעים ואהלות.** חזל מדכיין עד שתגיע אצל נגעים ואהלות שהן הלכות עמוקות (חגיגה יד. לגירסת: כלך מדברותיו) מגע מדכיין ופנס להלכות נגעים ואהלות שהן ממורים וכסא שתה מחודד ולא כהגה (לקמן סז: לגירסת: כלה מדברותיך).

תורה אור השלם

1. וְאָדָם בִּיקָר בַּל יָלִין נִמְשַׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ:
תהלים מט יג
2. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל הָאָרֶץ וּבְכָל הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל הָאָרֶץ:
בראשית א כו
3. מָה אֱנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ וּבֶן אָדָם כִּי תִפְקְדֶנּוּ:
תהלים ח ה
4. וְעַד זִקְנָה אֲנִי הוּא וְעַד שֵׂיבָה אֲנִי אֶסְבֹּל אֲנִי עָשִׂיתִי וַאֲנִי אֶשָּׂא וַאֲנִי אֶסְבֹּל וַאֲמַלֵּט:
ישעיהו מו ד
5. כִּי שְׁאַל נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנֶיךָ לְמִן הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל הָאָרֶץ וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד קְצֵה הַשָּׁמַיִם הֲנִהְיָה כַדָּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אוֹ הֲנִשְׁמַע כָּמֹהוּ:
דברים ד לב
6. אָחוֹר וָקֶדֶם צַרְתָּנִי וַתָּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה:
תהלים קלט ה 7. וְלִי מַה יָּקְרוּ רֵעֶיךָ אֵל מָה עָצְמוּ רָאשֵׁיהֶם: תהלים קלט יז 8. זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בָּרֹא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אתו: בראשית ה א 9. וַיִּקְרָא יְיָ אֱלֹהִים אֶל הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה: בראשית ג ט 10. וְהַמָּה כְּאָדָם עָבְרוּ בְרִית שָׁם בָּגְדוּ בִי: הושע ו ז 11. וְעָרֵל זָכָר אֲשֶׁר לֹא יִמּוֹל אֶת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעַמֶּיהָ אֶת בְּרִיתִי הֵפָר: בראשית יז יד 12. וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת בְּרִית יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאוֹ אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: דברים כט כד וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת בְּרִית יְיָ אֱלֹהֵיהֶם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים וַיַּעַבְדוּם: ירמיהו כב ט 13. וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם: בראשית א כז 14. הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם שְׂפָתָם אֲשֶׁר לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שִׂפַת רֵעֵהוּ: בראשית יא ז 15. וַיֵּרֶד יְיָ לִרְאֹת אֶת הָעִיר וְאֶת הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם: בראשית יא ה 16. וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לַמָּקוֹם אֵל בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אָחִיו: בראשית לה ז 17. וְנָקוּמָה וְנַעֲלֶה בֵּית אֵל וְאֶעֱשֶׂה שָּׁם מִזְבֵּחַ לָאֵל הָעֹנֶה אֹתִי בְּיוֹם צָרָתִי וַיְהִי עִמָּדִי בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הָלָכְתִּי: בראשית לה ג 18. כִּי מִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו כַּיְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּכָל קָרְאֵנוּ אֵלָיו: דברים ד ז 19. וּמִי כְעַמְּךָ כְּיִשְׂרָאֵל גּוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ אֲשֶׁר הָלְכוּ אֱלֹהִים לִפְדּוֹת לוֹ לְעָם וְלָשׂוּם לוֹ שֵׁם וְלַעֲשׂוֹת לָכֶם הַגְּדוּלָה וְנוֹרָאוֹת לְאַרְצֶךָ מִפְּנֵי עַמְּךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ לְךָ מִמִּצְרַיִם גּוֹיִם וֵאלֹהָיו: שמואל ב ז כג 20. חֲזֵה הֲוֵית עַד דִּי כָרְסָוָן רְמִיו וְעַתִּיק יוֹמִין יְתֵב לְבוּשֵׁהּ כְּתַלְגָּא חִוַּר וּשְׂעַר רֵאשֵׁהּ כְּעַמַּר נְקָא כָּרְסְיֵהּ שְׁבִיבִין דִּי נוּר גַּלְגְּלוֹהִי נוּר דָּלִק: דניאל ז ט 21. בְּגִזְרַת עִירִין פִּתְגָמָא וּמַאֲמַר קַדִּישִׁין שְׁאֵלְתָא עַד דִּבְרַת דִּי יִנְדְּעוּן חַיָּיָא דִּי שְׁלִיט עִלָּאָה בְּמַלְכוּת אֲנָשָׁא וְלִמַן דִּי יְצִבָּא יִתְנִנַּהּ וּשְׁפַל אֲנָשִׁים יְקִים עֲלַהּ: דניאל ד יד 22. וְאֶל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֵה אֶל יְיָ אַתָּה וְאַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מֵרָחֹק: שמות כד א 23. הִשָּׁמֶר מִפָּנָיו וּשְׁמַע בְּקֹלוֹ אַל תַּמֵּר בּוֹ כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֲכֶם כִּי שְׁמִי בְּקִרְבּוֹ: שמות כג כא 24. וַיֹּאמֶר אֵלָיו אִם אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים אַל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה:שמות לג טו 25. וַיְיָ הִמְטִיר עַל סְדֹם וְעַל עֲמֹרָה גָּפְרִית וְאֵשׁ מֵאֵת יְיָ מִן הַשָּׁמָיִם: בראשית יט כד 26. וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ הַאֲזֵנָּה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד לְחַבֻּרָתִי: בראשית ד כג